

Assistència hospitalària i defensa del territori al Baix Ebre: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló

Antoni CONEJO DA PENA
Universitat de Barcelona

RESUM

En aquest treball s'estudien dos establiments assistencials claus al territori català de la Diòcesi de Tortosa: la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i l'hospital del Perelló. Aquestes dues institucions, de les quals només posseïm record documental i unes poques restes, foren protagonistes en l'intent de poblament i desenvolupament d'un sector d'aquest territori, alhora que en garantiren la seguretat.

RESUMEN

En este trabajo se estudian dos establecimientos asistenciales claves en el territorio catalán de la Diócesis de Tortosa: la fortaleza-hospital de Sant Jordi de Alfama i el hospital del Perelló. Estas dos instituciones, de las que solamente poseemos recuerdo documental y unos pocos restos, fueron protagonistas en el intento de poblamiento y desarrollo de un sector de este territorio, a la vez que garantizaron su seguridad.

ABSTRACT

The article studies two key medieval charitable institutions in the Catalan area of the Tortosa diocese: the hospital-fortress of St. Jordi d'Alfama and the hospital of el Perelló. These two institutions, of which only remain few ruins and documentary record, played an outstanding role in the attempt of colonizing and developing this sector of the territory as well as in guaranteeing the security of the inhabitants and travelers.

Assistència hospitalària i beneficència són dos conceptes que, pel que fa al període medieval, esdevenen quasi sinònims. I diem “quasi” perquè potser podríem trobar-hi alguns matisos que permetrien establir puntuals diferències entre l'un i l'altre, bo i sabent que la documentació de l'època mai no se'n féu ressò, potser perquè, lluny de l'afany classificador de la nostra societat, llavors no hi havia l'obligació d'etiquetar-ho i catalogar-ho tot. Sigui com sigui, i sense pretendre obrir un debat filològic i epistemològic, els arguments i motivacions que van afavorir arreu d'Europa la proliferació d'establiments assistencials –comunament anomenats hospitals–, ja des dels inicis de l'edat mitjana, han estat prou subratllats per historiadors i sociòlegs. La necessitat de controlar les classes baixes, l'aïllament dels malalts, el prestigi social o la recerca del perdó diví promouent-ne la seva construcció, són alguns dels raonaments esgrimits.

Ara ja fa uns anys, el 1935, Cèsar Martinell va publicar una primera aproximació a l'estudi i coneixement d'aquests edificis al territori català. En la línia del que dèiem al començament, Martinell proposà una classificació en agrupar-los d'acord amb la seva situació geogràfica, especialitat o estament social.¹ És en el primer ítem d'aquesta triple coordenada que volem deturar-nos, en la qual, l'autor concretava una nova subdivisió al distingir entre hospitals urbans i els erigits en espais despoblats. Pel que fa a aquests darrers, deia que “tenien caràcter d'alberg” i que “estaven situats en els ports o punts de pas de les serralades per a protegir i recollir els vianants”.² D'aquestes paraules, se'n deriva que, a més de proporcionar hospitalitat, també tenien com a prioritat protegir aquells que ho necessitaven; però protegir-los de què o de qui? La presència de lladres i bandolers de tota condició, o les inclemències meteorològiques feien especialment perilloses les travesses i els viatges per les zones muntanyenques. Tanmateix, en altres indrets més favorables geogràficament, on també fou habitual l'erecció d'aquest tipus d'institucions. Bona prova d'això és la regió costanera del sud de Catalunya, on una gran plana s'estèn entre Tarragona i el Delta de l'Ebre. Aquests territoris, sota domini islàmic fins a mitjan s. XII, es caracteritzaren per una perenne situació d'inseguretat, alimentada per les constants incursions de sarraïns i l'absència de nuclis urbans importants. És per això que immediatament després de la cristianització de Tortosa, el 1148, els monarques i nobles de la Corona d'Aragó mostraren interès per establir la zona, promo-

Aquest treball s'inscriu dins el projecte de recerca *El tardogòtic en la producció artística de la Corona de Aragó: experiències autòctones e intercanvis internacionals* (BHA 2002-03299), finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología.

1. C. Martinell. “Els hospitals medievals catalans”. *Pràctica Mèdica* 3/27 (1935): 109-132.

2. Martinell. “Els hospitals...”, 111.

vent cartes de poblament i prometent privilegis i exempcions fiscals als seus habitants.

Encara que la classificació plantejada per Martinell ha quedat completament superada, atès que no va contemplar una sèrie d'aspectes fonamentals a l'hora d'afrontar la qüestió,³ la veritat és que les seves apreciacions pel que fa als hospitals o centres benèfics erigits en regions despoblades continuen tenint una certa validesa. És precisament a partir d'aquesta reflexió que, en el present article, ens proposem redespertar l'interès per dues institucions la raó de ser de les quals s'inscriu en els termes que acabem d'exposar, ja que foren fundades amb l'objectiu d'oferir assistència i hospitalitat —en el marc d'un cert esperit benèfic, altruista i filantròpic—, però també amb la finalitat de protegir el seu entorn immediat per fer-lo més segur, afavorint d'aquesta manera la seva població. Ens referim a la fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama i a l'hospital de la Font del Perelló.

El coll de Balaguer i els dominis de la baronia d'Entença

Acabem de dir que en l'extrem sud de la província de Tarragona s'estèn una gran plana, limitada a ponent per la serralada prelitoral i a llevant per la costa mediterrània. Des dels temps de la Roma imperial era travessada per la Via Augusta, que durant molts segles continuà sent l'eix vertebrador de la xarxa de camins de la zona, cosa que permetia un trànsit fluïd entre Tarragona i Tortosa, sols interromput per l'anomenat coll de Balaguer, a l'alçada de l'Hospitalet de l'Infant. Es tracta d'un coll no gaire alt, però sí força exigent, on a més, solien amagar-s'hi sarraïns, pirates i bandolers. De fet, és possible que aquesta presència de malfactors hagués frustrat de bon començament els desitjos reials de poblar i cristianitzar ràpidament la regió, i, amb tot i els esforços, hagueren de passar uns quants segles perquè es pogués qualificar de segura.⁴ Tot plegat contribuï a crear una certa aurèola mítica al voltant del coll de Balaguer, no sols per les dificultats físiques de travessar-lo per part de pelegrins, mercaders i viatgers de tota mena, sinó també pels continus assalts a què eren sotmesos. D'altra banda, també hi devia influir un altre element, sovint menystingut però no per això mancat de rellevància. El vent és un dels trets

3. En aquest sentit, vegeu el capítol introductor de la nostra tesi doctoral: A. Conejo da Pena. "Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: Del gòtic al primer Renaixement". Barcelona: Universitat de Barcelona, 2002.

4. Així, al s. xv, encara sovintejaven les incursions sarraïnes, que normalment eren combatudes per milícies locals.

identificatius d'aquestes contrades, on assoleix de vegades velocitats huracanades. Aquesta circumstància hauria condicionat, si més no en part, la consolidació de nuclis habitats prop de la costa.

El misticisme del coll de Balaguer no s'acabà amb l'edat mitjana, i al s. XIX encara se'l veia amb un cert respecte. L'erudit francès Alexandre Laborde, per exemple, va incloure en el seu *Voyage pittoresque et artistique de l'Espagne* un gravat de la collada on plasmava, per bé que de manera romàntica i exagerada, les imponents rampes que duïen al cim.⁵ Abans, però, Wilhelm von Humboldt ja havia manifestat que ni la seva alçada ni la incomoditat del camí justificaven la fama que l'havia precedit durant tant de temps.⁶

Així, doncs, si el coll de Balaguer constitueix un dels punts de referència de l'àmbit geogràfic que ens ocupa, també ho és des d'un vessant històric, ja que de bon començament fou un dels llocs estratègics clau de l'anomenada baronia d'Entença. Aquesta baronia era un senyoriu que incloïa els termes de Tivissa, Vandellòs, Móra i Pratdip. Malgrat que no la van conèixer sota aquesta denominació fins al 1324, els seus orígens se situen en la segona meitat del s. XII.⁷ Al desembre de 1174, el rei Alfons II concedí a Guillem de Castellvell els castells reials de Tivissa, Móra, Garcia i Marçà, com a retribució pel seu ajut en la conquesta de Tortosa.⁸

5. A. Laborde. *Viatge pintoresc i històric: El Principat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, [1806] 1974, planxa LXV.

6. W. Humboldt. *Diario de viaje a España (1799-1800)*. Madrid: Cátedra, [1799-1800] 1998, 237.

7. Sobre aquesta baronia en general, v. P. Lázaro de la Escosura. "Documentación del condado de Prades en el Archivo Ducal de Medinaceli, de Sevilla". [Tesis doctoral], Sevilla, 1972; Id. "El condado de Prades. Contribución al estudio de sus documentos". *Historia. Instituciones. Documentos* 3 (1976): 349-396; M. Romero Tallafigo. "El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el Archivo Ducal de Medinaceli". *Historia. Instituciones. Documentos* 4 (1977): 515-582; M. Romero Tallafigo & M. Palet Plaja. *Capbreu de la baronia d'Entença (s. XIV)*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconens Ramon Berenguer IV, 1987; Id. *Les nostres arrels: Documents de la baronia d'Entença (Coll de Balaguer; Vandellòs, l'Hospitalet de l'Infant)*. Hospitalet de l'Infant: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, 1991.

8. Arxiu Ducal de Medinaceli (=ADM), *Secció Entença*, lligall 1, doc. 1; cf. Romero & Palet. *Les nostres arrels...*, 10, n. 3.

Els fons de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, que inclouen la col·lecció documental més completa per a l'estudi de la baronia d'Entença, fins fa uns anys estaven a Sevilla, encara que posteriorment foren traslladats a Toledo en estranyes circumstàncies. Sigui com vulgui, des de 1999, al monestir de Santa Maria de Poblet hi ha disponible una versió microfilmada d'una part prou important d'aquests fons.

L'explicació de la seva presència a Sevilla es devia, fonamentalment, als successius enllaços matrimonials entre els hereus del comtat de les muntanyes Prades i els ducs de Medinaceli. El 1414, el comtat s'havia unit a la casa de Cardona i, més tard, el 1663, s'annexionà definitivament a la casa ducal de Medinaceli, ja que Caterina d'Aragó i Sandoval, tretzena comtessa de Prades, es casà amb Juan de la Cerda, primogènit del duc de Medinaceli (v. P. Lázaro de la Escosura. "El condado de Prades. Contribución al estudio de sus documentos". *Historia. Instituciones. Documentos* 3 (1976): 349-350).

D'ençà de la cristianització de Tortosa (1148) i Lleida (1149), la població de les zones properes a l'Ebre esdevingué una de les principals preocupacions de barons, comtes i reis. Fou una època de repartiments i concessions que portaren a la creació de diversos castells i nuclis habitats.⁹ Per exemple, pel que fa als entorns del coll de Balaguer, cal destacar la carta de poblament de Vandellòs, signada el 20 de desembre de 1191 per Albert de Castellvell (fill del citat Guillem de Castellvell) i Arnau de Fonollar (castlà de Tivissa).¹⁰ Més tard, el 24 de setembre de 1201, el rei Pere II creà l'orde de Sant Jordi d'Alfama, amb la intenció de protegir la regió, tot i que aquesta mesura no va afavorir immediatament l'aparició d'assentaments estables.

Berenguer d'Entença (besnét d'Albert de Castellvell)¹¹ i Bernat de Fonollar (castlà de Tivissa), el 13 de febrer de 1276, establiren la carta de població del Coll de Balaguer.¹² Com era habitual es concediren alguns privilegis als nous pobladors¹³ i sembla que la inicitiva tingué èxit, ja que uns anys després, el 1309, Guillem d'Entença reconeixia que el seu pare Berenguer d'Entença havia creat un poble en el coll de Balaguer, dins del terme del castell de Tivissa.¹⁴ Uns anys abans, el 18 de novembre de 1294, Jaume II havia encarregat al batlle de Tortosa, Bernat de Llibià, l'organització d'un poblat a la Font del Perelló.¹⁵ Poc després, el 16 de desembre del mateix 1294, n'atorgà la carta de població.¹⁶ El ja esmentat Guillem d'Entença, el

9. Romero & Palet. *Capbreu...*, 10.

10. La carta de poblament de Vandellòs concretava un territori delimitat *ab oriente in riuo Ullastre; a meridie in flumine maris et transit ab cala d'oc; ab occiduo in riuo que escurrit torrente de Navelles; a circio in riuo de Valdelor* (ADM, *Secció Entença*, lligall 14, doc. 685).

11. El 1205, Albert de Castellvell havia estat succeït per la seva germana Alamanda, per manca de descendència directa. Aquesta estava casada amb Guillem de Subirats-Sant Martí, fet que condicionà la pèrdua del llinatge dels Castellvell. Més tard, la seva néta i hereva del senyoriu, Alamanda, s'esposà el 1242 amb Guillem d'Entença, cosí de Jaume I. A partir d'aquest moment, l'antropònim Entença quedà lligat directament a la baronia (v. Romero & Palet. *Les nostres arrels...*, 25-30; cf. Id. *Capbreu...*, 13 i n. 17).

12. Els límits d'aquesta carta de població anaven des del torrent del Justell fins a Caladoques i de les roques de les Aliomes fins al mar (ADM, *Secció Entença*, lligall 14, doc. 692; cf. Romero & Palet. *Les nostres arrels...*, 115).

13. Entre altres privilegis, s'eximia els repobladors de pagar l'impost del formatge per a l'ús dels forns de pa i fang, fins que la vila no estigués el suficientment consolidada, com perquè els Entença i els Fonollar hi poguessin edificar un forn i establir-hi un ferrer (Romero & Palet. *Les nostres arrels...*, 36).

14. ADM, *Secció Entença*, lligall 13, doc. 547; cf. Romero & Palet. *Capbreu...*, 14, n. 23.

15. *Constituimus et ordinamus vos fidelem nostrum Bernardo de Libiano, baiulum Dertusæ, procuratorem nostrum certum et specialem ad faciendam et ordinandam popullationem quam fieri volumus in loco vocato Font de Pereyono* (Arxiu de la Corona d'Aragó [=ACA], *Cancelleria*, reg. 194, f. 100v; ap. J. M. Font Rius. *Cartas de población y franquicia de Catalunya*, vol. I. Madrid & Barcelona: Instituto Jerónimo Zurita [CSIC], 1983, 1ª parte, 525-526, doc. 357; cf. *Ibid.*, vol. I: 2ª parte, 777). D'aquesta procura a favor de Bernat de Llibià se'n conserva un trasllat a l'Arxiu Capítular de Tortosa (=ACTO), *Diezmos*, doc. 60.

16. *Donamus et concedimus donationem perpetua sicut in carta domini regis continetur, vobis omnibus octuaginta et quatuor populatoribus et habitatoribus et successoribus vestri in perpetuum in popula Fontis del Pereylo, dicta popula et locum vocatum Fontem del Pereylo, franche libere et quiete, cum omnibus suis honoribus et possessionibus, ad faciendum et construendum dictam populam et ad*

13 de febrer de 1304, signà una nova carta de població al Coll de Balaguer, amb uns límits que pretenien anar més enllà dels previstos pel seu pare Berenguer d'Entença.¹⁷

Al marge d'aquestes qüestions, cal incidir en una circumstància biològica que havia de tenir importants conseqüències històriques. Guillem d'Entença era estèril i, davant la inevitable manca de descendència de la baronia, Jaume II aprofità la situació per recuperar per a la Corona els seus castells i termes, després de cent-trenta nou anys d'existència com a feu independent. Així, el 3 de desembre de 1313 pactaren el destí reial del senyoriu d'Entença. Aquest acord havia de permetre al monarca pacificar i equilibrar la ribera baixa de l'Ebre davant les pretensions dels Montcada i dels ordes militars, i organitzar un gran comtat de nova formació. A canvi, Jaume II iurà a Guillem d'Entença 100.000 sous en efectiu i 25.000 més en concepte de renda vitalícia anual.¹⁸ En qualsevol cas, Guillem sols concedí al rei el domini directe de la baronia, atès que se'n reservà el domini útil fins a la seva mort, moment a partir del qual quedà estipulat que passaria a total disposició reial. Guillem d'Entença morí el 1321, i sols tres anys més tard, el 6 de maig de 1324, Jaume II constituí el comtat de les muntanyes de Prades, del qual formaven part inseparable els territoris de la baronia d'Entença.¹⁹

La fortalesa-hospital de Sant Jordi d'Alfama

"Desert d'Alfama" és l'apel·latiu emprat per designar una petita plana costanera situada al nord-est de Tortosa, compresa entre l'actual poble de l'Ampolla i el coll de Balaguer. Durant bona part de l'edat mitjana estigué quasi completament despoblada, circumstància afavorida pel seu aspecte desèrtic –a causa de l'erosió marítima i dels vents que malmetien la vegetació– i, sobretot, a les ja comentades incursions sarraines, que trobaven en aquest territori escarpat un refugi segur. D'aquesta manera, els viatgers

excolendum et ad novam et construendum villam in Fonte del Pereylo, in illo loco per nos iam vobis limitato et assignato. (Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre [=AHCTE], *Secció Perelló*, perg. núm. 1625 [Perelló-3]; ap. Font i Rius. *Cartas de población...*, vol. I: 1ª parte, 526-527, doc. 358; cf. *Ibid.*, vol. I: 2ª parte, 778). D'aquesta carta de poblament, així com de la seva confirmació i renovació, se'n conserven sengles trasllats a l'ACTO, *Diezmos*, doc. 60.

17. Els límits d'aquest segon intent de repoblació anaven des del torrent de la Rifa fins al mateix Coll de Balaguer (Romero & Palet. *Les nostres arrels...*, 44).

18. ADM, *Secció Entença*, lligall 1, doc. 25; cf. Romero & Palet. *Capbreu...*, 14 i n. 24; Id. *Les nostres arrels...*, 51. Guillem d'Entença entregà a Jaume II que, en tant que rei, era el seu senyor feudal, el domini dels castells i viles d'Altafalla, Falset, Móra i Tivissa a Catalunya, el castell i vila d'Entença, al comtat de Ribagorça, els drets legítims sobre els castells de Seròs i Mequinensa, al senyoriu dels Montcada, i els drets sobre els castells i llocs del seu germà Berenguer d'Entença.

19. ADM, *Secció Prades*, lligall 1, doc. 1; cf. Romero & Palet. *Capbreu...*, 14, n. 25.

i pelegrins que el travessaven estaven exposats als seus atacs, alhora que tampoc no hi havia cap lloc on aixoplugar-se en cas de malaltia o d'inclemència meteorològica. Davant d'aquestes circumstàncies, el rei Pere II copsà la necessitat de poblar la zona. Amb aquesta finalitat, el 24 de setembre de 1201 naixia l'únic orde militar de cavalleria d'origen estrictament català: l'orde de Sant Jordi d'Alfama. El monarca l'instituí, i concedí al cavaller i diaca Joan d'Almenara, al seu company i sotsdiaca Martí Vidal, i a la resta de germans en religió, l'esmentat desert d'Alfama (dins dels límits del bisbat de Tortosa), on s'hauria de bastir una fortalesa.²⁰ Ràpidament, s'hi van adherir més cavallers i senyors catalans, els quals escolliren com a gran mestre el citat Joan d'Almenara.²¹

Els objectius bàsics de l'orde eren l'oració, l'hospitalitat i la defensa davant de l'amenaça sarraïna. Es regien per la regla de sant Agustí, amb una pràctica de vida semblant a la dels frares hospitalers de Sant Joan de Jerusalem.²² A fi de garantir l'èxit de la seva doble funció hospitalària-militar es va construir un edifici en una petita península propera a l'actual poble

20. *Ego Petrus, Dei gratia rex Aragonum (...) dono et concedo in perpetuum tibi Iohanni de Almenara et socio tuo Martino Vitalis, subdiachono et omnibus fratribus vestris et successoribus in ordine constitutis, locum illum desertum in terra nostra qui vocatur Alfama cum terminis suis inferius assignatis quatinus ibi hospitale, domum scilicet ordinis et orationis et misericordie in honorem Dei et sancti Georgii construatís et deinceps in barbarorum rabies quae hucusque vixit prop (...) (AHCTE, Secció Sant Jordi, perg. núm. 1637 [Sant Jordi-1] i paper núm. 2980 [Sant Jordi-7]; ap. Font i Rius. *Cartas de población...*, vol. I: 1ª parte, 293-294, doc. 214; cf. *Ibid.*, vol. I: 2ª parte, 778-779). Cf. F. Pastor Lluís. "Castillo de San Jorge de Alfama y hospital de peregrinos". *Boletín de la Real Academia de Historia* 50 (1907): 486; Font i Rius 1983, I: 2ª part, 778-779; Sáinz de la Maza. *L'orde català...*, 13-17. L'advocació a sant Jordi es deu al rei Pere II, ja que el considerava el principal responsable dels seus èxits militars.*

21. En l'escriptura fundacional s'explicitava l'àmbit geogràfic d'actuació de l'orde: *Terminatur itaque locus ibse ab Ampulla per torrentem sursum usque ad montem Latum, et per eundem montem sic transit per fontem Titam et dividit cum terminus Fulole et de monte in montem usque ad guardiam de Coxis, sicut aquae vergunt versus mare et sicut per altam serram, et exit ad collem Balagueri usque ad Iustellum in littore maris (AHCTE, Secció Sant Jordi, perg. núm. 1637 [Sant Jordi-1]; ap. Font i Rius. *Cartas de población...*, vol. I: 1ª parte, 293-294, doc. 214; cf. *Ibid.*, vol. I: 2ª part, 778-779; Pastor Lluís. "Castillo..."", 486-487). Identificant els topònims, els límits d'Alfama, per la part costanera, anaven des de l'Ampolla fins a cala Justell i, per l'interior, la línia de delimitació partia de l'Ampolla i seguia el torrent que desemboca en aquesta població fins al seu neixement. Des d'allí, passava per la font Tita i vorejava el terme de Fullolà, seguint després el neixement dels torrents que van a desembocar a la Mediterrània. Un cop travessat o vorejat el torrent de l'Estany, la línia continuaria per les altes serres fins a sortir al Coll de Balaguer, i d'allí al mar per l'actual cala Justell (R. Sáinz de la Maza Lasoli. *L'orde català de Sant Jordi d'Alfama (1201-1400)*. Lleida: Pagès Editors, 1991, 17-18).*

22. E. Fort i Cogul. *Sant Jordi d'Alfama: L'orde militar català*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1971, 19-26.

Pel que fa a l'orde de Sant Joan de Jerusalem vegeu D. Le Blévec. "Aux origines des hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem". *Annales du Midi. Revue de la France Méridionale* 89 (1977): 137-152; T. S. Miller. "The knights of Saint John and the hospitals of the Latin West". *Speculum. A Journal of Medieval Studies* 53/4 (1978): 709-733; P. Bertran Roigé. "El text català dels primers estatuts de l'orde de l'Hospital". *Haciendo historia: homenaje al profesor Carlos Seco*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 1989, 23-30; M. Bonet Donato. *La orden del Hospital en la Corona de Aragón: Poder y gobierno en la castellanía de Amposta*, ss. XII-XV. Madrid: CSIC, 1994; C. Barquero Goñi. *Los caballeros hospitalarios durante la edad media en España (siglos XII al XV)*. Burgos: La Olmeda, 2003.

de l'Ametlla de Mar.²³ La tria d'aquest emplaçament respongué a criteris estrictament estratègics, atès que des d'aquest punt es controlava tota la costa des de la desembocadura de l'Ebre fins al cap de Salou.²⁴

L'establiment es va aixecar en pocs anys gràcies, fonamentalment, a l'ajut econòmic procedent d'almoines i llegats. Es tractava d'una casa-fortalesa-hospital, ja que a més de la seva finalitat defensiva i repobladora, com s'ha comentat, també tenia l'encàrrec d'acollir vianants i pelegrins.²⁵ Un inventari datat el 18 de juliol de 1576 i signat per Miquel d'Aràndiga, mestre de l'orde de Montesa,²⁶ inclou una descripció de l'estructura de l'edifici. En tenim constància a través de fra Hipòlit de Samper, cronista de la mateixa orde de Montesa i autor, el 1669, de l'obra *Montesa ilustrada*.²⁷ Segons aquest inventari, en planta desenvolupava un quadrat d'uns 80 m de perímetre, amb uns murs de gairebé 12 d'alçada. Dins el recinte hi havia una torre d'homenatge, que feia de talaia, d'uns 16 m d'altura i des de la qual es vigilava la costa. També hi havia un claustre, amb un dormitori a la dreta i l'església a l'esquerra, que mesurava uns 13 m de llargada i 6,3 d'amplada. Estava il·luminada per cinc finestres en els cantons septentrional i occidental, i tres claraboies en el de llevant; i també comptava amb una sagristia. La resta del conjunt es completava amb una sala capitular, refectori, cuina, rebost i altres dependències de menor importància.²⁸

23. Aquest establiment, però, no s'ha de confondre amb un castell existent en aquesta zona des de 1201, concretament dalt del Coll de Balaguer i que no va desaparèixer fins al s. XIX, i, del qual, encara en queden unes poques restes sense cap rellevància (v. Pastor Lluís. "Castillo...", 486). Fra Hipòlit Samper, el 1669, féu el següent comentari a propòsit del lloc escollit per construir l'edifici de l'orde: *Eligieron habitación en una de las calas o puntas que hacen al mar los montes del Coll de Balaguer nombrada comúnmente Alfama, en donde más cercanos al enemigo pudiesen rechazar sus ímpetus y hostilidades* (H. Samper. *Montesa ilustrada*. 1669, vol. I, 202-203).

24. Sáinz de la Maza. *L'orde català...*, 33.

25. Quan arribava algun pelegrí malalt o qualsevol altra persona necessitada, un cop havia estat rebut per la comunitat de l'orde, en primer lloc havia de confessar els seus pecats davant un sacerdot. A continuació era portat al llit, on era servit i alimentat d'acord amb les possibilitats de la casa, abans fins i tot que els membres de l'orde se n'uessin a menjar (v. Fort i Cogul. *Sant Jordi d'Alfama...*, 25-26).

26. Cal tenir en compte que l'orde de Sant Jordi d'Alfama es va annexionar a la de Montesa el 1400.

27. Samper. *Montesa Ilustrada*, vol. I, 203. A aquest inventari també han fet referència els estudis de Pastor Lluís. "Castillo...", 487; Fort i Cogul. *Sant Jordi d'Alfama*, 19; R. Sáinz de la Maza Lasolí. *La orden de San Jorge de Alfama: Aproximación a su historia*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 27, 186 i 191; Id. *L'orde català...*, 33.

28. La descripció literal de l'edifici, segons Samper, és la següent: *En este monte pues o peñón, a quien bate el mar de continuo fabricaron un fuerte castillo de piedra picada, de quatro lienço de pared iguales, constando cada uno de 96 palmos de lado (que hazían en circuito 384), veynte y quatro de grueso y 56 de alto. Dentro de estos muros había un homenaje tan bien quadrado que bolava 20 palmos más que el muro, en donde habitavan continuas centinelas, que con particular cuydado avisaban de los peligros. En el circuito del referido homenaje estava colocada la habitación decente para una casa de religión tan principal; un patto capaz, el claustro alegre, a su mano derecha el dormitorio; a la otra la iglesia de 64 palmos de largo y 32 de ancho, con cinco ventanas a tramontana y poniente y tres claraboyas a levante, una sacristía mediana y las demás oficinas, como capítulo, refitorio, cocina y otras, de que abundava aquella real casa, estavan fabricadas con singular*

Malauradament, sols se n'han conservat unes poques restes, posades al descobert durant una excavació arqueològica realitzada a principis de 1988 pels Serveis Territorials d'Arqueologia de Tortosa i subvencionada per la Diputació de Tarragona.²⁹ El jaciment es trobava en unes condicions molt precàries: la proximitat del mar i el reaprofitament dels seus carreus en la construcció de la nova fortalesa erigida al s. XVIII, lleugerament desplaçada cap a l'oest del primitiu edifici medieval, així com d'un búnker fet durant la Guerra Civil del 1926-1939, n'havien afavorit el deteriorament.

Entre els elements arquitectònics identificats destaquen els paraments de la muralla exterior del castell, en concret els del costat septentrional que són els millor conservats. A la cara oriental, només hi ha un llenç de 4 m, visible des del mar i que reforça la mateixa roca on s'assentava el conjunt. Al cantó meridional, es van trobar els fonaments d'un cos poligonal que s'afilera amb l'anterior mur. Finalment, en l'extrem occidental s'hi va situar, hipotèticament, la torre de l'establiment i una entrada. A diferència del que ens diu l'inventari de 1576, les restes arqueològiques han demostrat que la planta de l'edifici no era ben bé quadrada, sinó trapezoïdal, i s'adaptava a la forma de la roca base, sobretot en els costats de migdia i ponent.

Un altre inventari que cal tenir present, anterior cronològicament al que acabem de veure, és el datat el 9 de juny de 1415, on es fa una relació de totes les estances que el componien. En primer lloc, es parla de l'església, damunt la qual hi havia una sala descoberta amb la campana. Quant a la torre d'homenatge, sabem que estava dividida en dos pisos. En el primer es guardava el material militar, com ara ballestes, carcaixos, espases, etc., mentre que el segon feia les funcions de dormitori. Encara hi havia un tercer nivell, documentat com a "terrat de la torre", però que devia ser una mena de golfa o espai cobert, a mode de magatzem, on s'hi guardaven llençols, matalassos, bombardes, etc. Altrament, es fa referència al pati, el celler, el rebost, una estança destinada als mossos, la cuina, la cambra nova i l'estable. En darrera instància, s'inclou una relació de les terres que pertanyien a la institució.³⁰

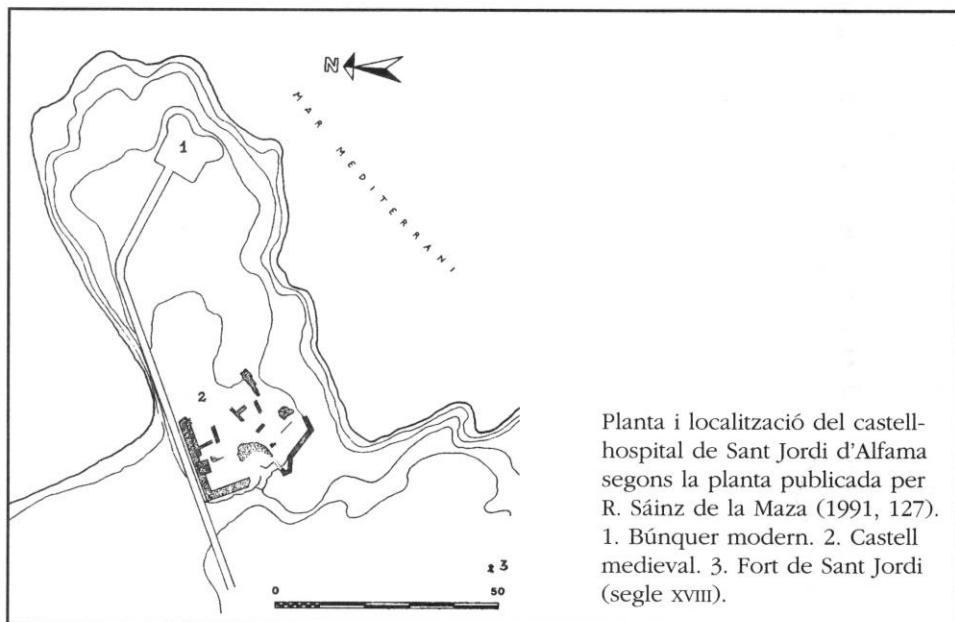
artificio, como lo atestiguan oy día sus ruynas y antiguos paredones (Samper. *Montesa ilustrada*. vol. I, 203).

29. L'arqueòloga responsable de l'excavació fou Eulàlia Sintas Martínez. Un informe d'aquesta intervenció, signat per ella mateixa, el trobem a Sáinz de la Maza. *La orden de San Jorge...*, 183-195.

30. AHCTE, *Secció Sant Jordi*, perg. núm. 1640 (Sant Jordi-20); cf. Sáinz de la Maza. *La orden de San Jorge...*, 467-472, doc. 187. Aquest inventari és un trasllat datat el 28 de desembre de 1545. L'original el va fer Llorenç Verdú, notari i veí de Sant Mateu, per encàrrec de Berenguer Domenge, lloctinent del mestre de l'orde de Montesa i Sant Jordi.

Àrea on s'erigia el desaparegut castell-hospital medieval de Sant Jordi d'Alfama; al fons, vista del fort de Sant Jordi (segle xviii).

Planta i localització del castell-hospital de Sant Jordi d'Alfama segons la planta publicada per R. Sáinz de la Maza (1991, 127).
1. Búnquer modern. 2. Castell medieval. 3. Fort de Sant Jordi (segle xviii).

L'església, doncs, devia trobar-se en el sector nord-est del conjunt. A partir de la distribució hipotètica dels objectes mencionats en l'inventari de 1415, sabem que al seu interior hi havia un altar dedicat a sant Jordi, i un altre sota l'advocació de santa Maria, en la zona del cor i situat possiblement a l'extrem contrari de l'anterior.³¹ Les parets estaven decorades amb cortines negres pintades, pendons de sant Jordi i de la ciutat de Tortosa, i cofres amb ornaments de culte i relíquies.

Regina Sáinz de la Maza va concretar l'evolució històrica del castell.³² Segons aquesta autora estigué habitat de forma continuada fins a la Pesta Negra de 1348. Un cop passat el perill de l'epidèmia els frares hi tornaren el 1360, encara que per pocs anys, solament fins al 1378, quan fou abandonat de bell nou. Llavors, l'edifici havia entrat en un procés de deteriorament, de manera que el seu estat ruïnós el feia més vulnerable a eventuals atacs, sobretot des del mar. La crisi s'allargà fins al 1394, quan Joan I nomenà Francesc Ripollés nou mestre de Sant Jordi, a qui encomanà la recuperació de l'hospital-fortalesa, que des de feia temps i, a causa del seu deplorable estat, servia d'aixopluc de pirates i sarraïns. Amb aquesta finalitat, li atorgà una certa quantitat de diners per dur-hi a terme les obres, alhora que pregà als seus súbdits que l'ajudessin en les tasques de restauració.³³ Però la situació tampoc no devia millorar excessivament, i la crisi, no sols del castell sinó de l'orde en general, cada cop era més evident. Així, el 24 de gener de 1400, en temps del rei Martí l'Humà, es va fusionar amb la de Montesa, sent coneguda d'ençà d'aleshores com orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama.

D'altra banda, sabem que al voltant de 1420 es devia iniciar la primera gran reconstrucció de l'establiment, ja que els intents de les darrerries del s. XIV haurien consistit en reparacions puntuals. Com a conseqüència de l'elevat cost d'aquesta intervenció, fou necessari fer col·lectes per tot el reialme. Fins i tot el mateix monarca Alfons V el Magnànim, el 18 de juliol de 1420, ordenà als clergues, nobles i oficials de promoure la recollida d'almoines per als treballs del castell de Sant Jordi d'Alfama.³⁴ Més tard, s'han conservat altres referències documentals inèdites que testimonien noves intervencions adreçades a la consolidació de les seves estructures. En primer lloc, remetem a una carta enviada el 28 de febrer de 1544 pel

31. En aquest sentit, es parla d'un "altar ab retaule de drap ab senyal de sant Jordi", mentre que "en la trabuna o cor: primo, un altar ab retaule ab invocació de nostra dona lo qual era de drap" (AHCTE, *Secció Sant Jordi*, perg. núm. 1640 [Sant Jordi-20]).

32. Vegeu Sáinz de la Maza. *La orden de San Jorge...*; Id. *L'orde català...*

33. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 1916, f. 91; cf. Sáinz de la Maza. *La orden de San Jorge...*, 429-431, doc. 159.

34. Sáinz de la Maza. *La orden de San Jorge...*, 192.

lloctinent i capità general, el marquès d'Aguilar, al mestre de Montesa, perquè pagués 90 ducats per a la reparació de la torre de Sant Jordi, ja que es temia l'agressió de la flota del pirata Barbarossa.³⁵ En segona instància, comptem amb un requeriment presentat el 15 de juliol de 1555 per Jaume Puig (síndic de Tortosa), contra Joan Dissa (col·lector de les rendes i fruits del mestrat de Montesa a la vila de Sant Mateu), per no haver satisfet 20 ducats anuals a la ciutat de Tortosa en concepte de l'obra, reparació i custòdia de la torre de Sant Jordi.³⁶ Altrament, hi ha dues èpoques que cal tenir igualment presents, subscrites el gener de 1557. La primera, d'un valor de 10 lliures, era per la compra de 4.000 rajoles a Nicolau Vilanova, rajoler de Tortosa. L'altra, de 14 lliures, era per 70 cafiços de calç, adquirits a l'agricultor Joan Aragonés.³⁷ En darrer lloc, el 3 de març de 1558, els síndics de Tortosa signaren un acte de procura a favor del notari Miquel Xivelli, a fi de cobrar del mestre de Montesa allò que la ciutat havia bestret per les obres de la torre de Sant Jordi.³⁸

El castell fou parcialment destruït el 1650, durant la Guerra dels Segadors, quan l'Armada espanyola, per tal que les tropes franceses no es fortifiquessin a Alfama, van enderrocar a canonades gran part de l'estructura de l'edifici. Més tard, a mitjan s. XVIII, es construí una nova fortalesa, a la qual pertanyen les interessants restes que s'han conservat.

De tota manera, aquesta fugaç síntesi de l'evolució del castell-hospital al llarg dels segles demostra que un dels pressupòsits que van condicionar-ne la fundació per part de Pere II, és a dir, el poblament immediat de la zona, va ser un fracàs absolut. Mentre va funcionar restà com un enclavament aïllat, un simple punt de vigilància i de guaita, i, malgrat que sempre fou vist com un punt de gran importància estratègica, mai no fou suficient per garantir la seguretat absoluta de la regió i per promoure l'aparició i consolidació de nuclis habitats estables.

L'hospital *circa locum Fontis Perilionis*

Així, doncs, tot i les iniciatives pobladores endegades des de la fi del s. XII i la creació de l'orde de Sant Jordi d'Alfama, l'entorn geogràfic del coll de Balaguer continuà sent una zona perillosa, difícil de travessar i sobretot deshabitada. Dins la mateixa línia per solucionar aquesta situació, es van construir dos hospitals, emplaçats en els actuals pobles del

35. AHCTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2988 (Sant Jordi-15).

36. AHCTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2985 (Sant Jordi-12).

37. AHCTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2984 (Sant Jordi-11).

38. AHCTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2986 (Sant Jordi-13).

Perelló i l'Hospitalet de l'Infant, al principi i mitjan s. XIV respectivament. Encara que tampoc no es va eradicar el problema de manera definitiva, sí que van contribuir a garantir una major tranquil·litat en la regió, alhora que es va poder oferir als pelegrins, pobres i vianants, dos nous llocs on aixoplugar-se, abans i després de creuar el "temut" coll de Balaguer.

En un primer moment, la historiografia sols es féu ressó de l'hospital anomenat del "Coll de Balaguer" (el de l'Hospitalet de l'Infant).³⁹ De fet, s'originà una confusió que portà a ometre qualsevol referència al de la Font del Perelló, de manera que les dades documentals pertanyents a aquest darrer es van vincular a la història del primer. Aquest és el cas, entre altres, dels estudis d'Emili Morera, F. Pastor i F. Màrius Bru.⁴⁰ El 1927, però, Valls i Taberner va cridar l'atenció per primer cop sobre aquest error i demostrà l'existència de les dues institucions.⁴¹ No obstant això, posteriorment, són diversos els autors que, segurament per desco-neixença del treball del citat Valls i Taberner, van continuar mesclant les notícies d'ambdós centres, associant-les solament al de l'Hospitalet de l'Infant.⁴²

Un dels motius que sens dubte ha afavorit aquesta confusió és la total desaparició de l'hospital del Perelló, que no ha deixat cap altre indici que el nom d'un carrer.⁴³ Aquest fet, la manca d'exhaustivitat dels estudis que anaven apareixent, la poca documentació exhumada i la proximitat geogràfica d'ambdós establiments, van contribuir que, de forma equivo-cada, es relacionessin ràpidament les restes del de l'Hospitalet de l'Infant, amb algunes notícies que en realitat parlaven del Perelló.

39. Sobre aquest hospital, v. B. Hernández Sanahuja: "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum". ed. Jaume Massó & Joan J. Menchón. *L'Hospitalet i Oleastrum*. Hospitalet de l'Infant: Foment Cultural, [1865] 1991, 15-19; E. Fort i Cogul, Eufemià. "Els hospitals del Coll de Balaguer". *Estudis d'Història Medieval* 3 (1970): 13-37; J. Bassegoda Novell. "L'Hospitalet de l'Infant". *Revista Tècnica de la Propiedad Urbana* 31 (1981): 35-54; Romero & Palet. *Les nostres arrels...*, 59-64, 121-129; A. Novell Bofarull. *Documents de l'hospital de l'infant Pere. Apunt de com era l'hospital segons ens expliquen els documents*. Hospitalet de l'Infant: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, 1992; A. Conejo da Pena. *El spital del Coyl de Balaguer de l'infant fra Pere*. Hospitalet de l'Infant: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, 1994.

40. E. Morera Llauredó. *Tarragona cristiana: Historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia*. Tarragona: Establecimiento Tipográfico de F. Aris e Hijos, 1897-1899, vol. II 217-218; Pastor Lluís. "Castillo...". 488-489; F. M. Bru Borràs. *Fulls d'història de la vila de Tivissa i del seu territori antic*. Tarragona: Aymà, 1955, 165-171.

41. F. Valls i Taberner. "L'hospital del Coll de Balaguer fundat per l'infant fra Pere d'Aragó". *Estudis Franciscans* 39 (1927): 104.

42. Martinell. "Els hospitals medievals...". 121-122; J. E. Martínez Ferrando. *Jaime II de Aragón: Su vida familiar*. Barcelona: CSIC, 1948, vol. I: 162-163, n. 9. Aquest autor, però, posteriorment rectificà el seu error (Id. *Jaime II o el seny català: Alfons el Benigne*. Barcelona: Aedos, [1956] 1963, 211). Vegeu igualment *Gran Enciclopèdia Catalana* [1974] 1995, vol. XII: 489; J. A. Adell Gisbert. "L'hospital de pobres de Santa Magdalena de Montblanc i l'arquitectura hospitalària medieval a Catalunya". *Acta Historica et Archaeologica Medievàlia* 4 (1983): 239-240, n. 2.

43. Segons Eufemià Fort i Cogul ("Els hospitals...", 24), l'hospital hauria estat situat a la plaça principal del Perelló, a l'esquerra de l'actual edifici de l'Ajuntament.

Fundació

Emili Morera Llauredó fou el primer a donar a conèixer la història de la fundació de l'hospital del Perelló, encara que erròniament, com s'ha comentat, el va confondre amb el de l'Hospitalet de l'Infant. L'autor parava esment en un viatge dut a terme el 1309 per la comtessa-reina Blanca d'Anjou, segona muller de Jaume II, qui es dirigia des de Tarragona a València per prendre part en l'expedició militar contra Almeria, llavors sota dominació sarraïna.⁴⁴ Segons la tradició, un cop travessat el coll de Balaguer va concebre la idea d'erigir un hospital a prop del lloc anomenat "de la Font del Perelló" (*circa locum Fontis Perilionis*), i, en retornar de la guerra, hauria donat la suma necessària per a l'inici de les obres.⁴⁵ Federico Pastor va confirmar aquesta versió, amb l'única diferència que situà els esdeveniments al 1310 en lloc del 1309.⁴⁶

Més tard, un seguit d'autors⁴⁷ es van fer ressò del testament signat a València el 18 d'agost de 1308, mitjançant el qual, la reina Blanca ja havia disposat 2.500 lliures de moneda barcelonina per a bastir un hospital al lloc de la Font del Perelló, és a dir, un any abans del viatge a Almeria referit per Morera Llauredó.⁴⁸ No endebades, la reina tenia fixada la seva residència habitual a Tortosa i, per tant, devia conèixer molt bé la problemàtica i els perills dels entorns del Coll de Balaguer, el qual devia creuar freqüentment amb motiu dels seus desplaçaments a altres ciutats del regne, com ara València, Barcelona, Tarragona o Lleida, per tal de trobar-se amb el seu marit Jaume II.

44. Sobre aquesta reina remeto a l'estudi biogràfic de E. Fort i Cogul [signat amb el pseudònim Francesc A. Miquel]. *La reina Blanca d'Anjou*. Episodis de la Història 176. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1975.

45. Morera Llauredó. *Tarragona cristiana...*, vol. II: 217.

46. L'autor justificava la fundació amb les següents paraules: (...) *a la reina atravesando estos collados llamóle la atención la escabrosidad de ellos y lo solitario de aquella vía, y alimentó la idea de construir un hospital o asilo donde se albergasen los peregrinos que la atravesasen* (Pastor Lluís. "Castillo...", 488).

47. Martínez Ferrando. *Jaime II de Aragón...* vol. I: 15-17; Fort i Cogul. *La reina Blanca...*; M. Milian Boix. "La orden de San Jaime de Altopascio, de Luca, en el hospital de «La Font de Perelló» (1316-1422)". *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic* 4, núm. 31 (1970): 89; G. Marí Brull. *La fundació de l'hospital de la reina Blanca (1308-1330)*. El Perelló: La Font del Perelló, 1988, 7-8; P. G. Caucí von Saucken. "La asistencia hospitalaria en la vía francígena: órdenes y confraternidades". *Santiago, camino de Europa: Culto y cultura en la peregrinación a Compostela*. Santiago de Compostela: Galicia no Tempo, 1993, 87.

48. *Dimittimus et legamus duo millia et quingentas libras monete Barchinone predictae ad construendum et edificandum hospitale ac populacione Fontis del Paraylon, et pro emendis redditibus ad sustentacionem pauperum declinacium et hospitancium in hospitali predicto, et sustentacionem eiusdem hospitalis ad arbitrium manumissorum nostrorum predictorum* (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 21, doc. 13 [18 ag. 1308]). La transcripció íntegra d'aquest testament, la trobem a Martínez Ferrando. *Jaime II de Aragón...*, vol. II: 34-39, doc. 57.

Arribats en aquest punt, però, encara es plantegen altres llacunes a propòsit de la motivació que mogué Blanca d'Anjou a fundar un hospital. En aquest sentit, no podem passar per alt l'estret vincle que mantenia amb el metge reial Arnau de Vilanova. Professava una gran admiració per les seves doctrines espiritualistes i pels seus ideals de vida devota, honesta i humil, i de menyspreu per les joies i tota mena de vanitats. Igualment, els seus consells la convidaven a emmirallar-se en la figura de la Mare de Déu, mitjançant la pràctica d'actituds cristianes com ara l'obligació de visitar malalts.⁴⁹ Si a aquests fets afegim que el mateix Arnau de Vilanova solia exhortar els sobirans a fundar obres pietoses, bàsicament institucions per a l'acolliment de pobres i pelegrins,⁵⁰ tot apunta clarament devers aquesta direcció per entendre el perquè de la creació de l'hospital del Perelló.

Construcció

La fàbrica del nou hospital devia iniciar-se al voltant del 1309 o el 1310; segons consta en el còdex 302-B de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, provinent del monestir Santes Creus i conegut sota el títol de *Compendium abbreviatum*.⁵¹ Sigui com sigui, no hi ha cap altra referència documental que confirmi aquesta dada, ja que els dos únics llibres del registre de Cancelleria de la reina Blanca d'Anjou conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1306-1310) no fan menció de la possible activitat constructiva al Perelló.

Així, la reina no el pogué veure acabat ja que va morir a Barcelona el 14 d'octubre de 1310, després d'infantar la seva darrera filla, Violant. Els marmessors testamentaris, entre els quals es trobava el seu marit Jaume II, s'havien compromès a continuar les obres de l'edifici i, un cop acabat, a

49. Martínez Ferrando. *Jaume II o el seny català...*, 210.

50. Martínez Ferrando. *Jaime II de Aragón...*, vol. I: 13; Marí. *La fundació...*, 10.

51. AHNM, *Còdex 302-B*; ap. Marí 1988, 13, n. 1. Antigament, però, el seu número de registre era el 459 (v. E. Fort i Cogul. *Notícies històriques de Santes Creus I: Còdex 459 de l'AHNM*. Santes Creus: Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic, 1964). En l'actualitat es conserva una versió microfilmada a l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creu.

El títol del còdex és molt llarg i, per això, hom el coneix de forma abreujada per *Compendium abbreviatum*. Es tracta d'un manuscrit atribuït a fra Bernat Mallol, benemèrit monjo arxiver del monestir de Santes Creus a les darreries del s. XIV i primeries del s. XV. Redactat entre el 1412 i el 1418, pretenia ser una síntesi de tot allò que tenia a veure amb el monestir, com ara donacions, immunitats, compres, drets, etc., pertanyents o relacionats amb Santes Creus. El monjo fra Mallol el va dividir en tres parts: motius de la fundació del monestir; llista de castells, viles, llocs, censals, etc. que li pertanyien; i privilegis, llibertats, etc. Més tard, un altre monjo, fra Salvador, va copiar el còdex i el va completar amb noves aportacions. Aquesta revisió va ser acabada el 1490, afegint-hi un quart capítol amb notícies disperses d'interès principalment domèstic (Fort i Cogul. *Notícies històriques...*, 7-8; Marí. *La fundació...*, 3-4).

adquirir les rendes suficients per al seu sosteniment.⁵² Des del primer moment, el monarca jugà un paper decisiu en l'evolució i èxit de l'empresa. El 28 de juny de 1313, per exemple, va acordar que el govern de la institució estaria en mans d'un frare convers *bonus et circumspectus* de la comunitat del monestir cistercenc de Santes Creus.⁵³ A més, també concedí les rendes reials de la Fullola, per tal de compensar els 12.000 sous de Barcelona que havia de fer efectius el mateix monarca.⁵⁴

D'altra banda, en aquests moments incipients, el batlle de Tortosa Guillem de Ceret fou l'encarregat de gestionar tot allò relacionat amb la fàbrica de l'hospital.⁵⁵ Segons Gerard Marí, les estructures bàsiques es deurien acabar al voltant del 1313, tal com es dedueix de diferents evidències documentals,⁵⁶ encara que no devia estar totalment enllestit. Eufemià Fort i Cogul, per exemple, ja havia apuntat que el 1314 encara no estava acabat, basant-se en una carta enviada per Jaume II a Guillem d'Anglesola el 4 de febrer d'aquell any.⁵⁷ Aquí es deia que, amb motiu dels enfrontaments que llavors mantenia amb Guillem d'Entença (senyor de Tivissa), el rei instava Guillem d'Anglesola a respectar l'edifici que s'estava construint al coll de Balaguer, on tenia costum de recollir-se i albergar-se.⁵⁸ Gerard Marí ha demostrat que Fort i Cogul estava errat, ja

52. Al marge de Jaume II, també foren escollits marmessors de la reina grans personalitats com Ramon Despont, bisbe de València i canceller del rei; Gonçal Garcia, Vidal de Vilanova i Ramon de Muntanyana, porter, majordom i canceller respectivament de la reina; i fra Guillem d'Aranyó, confessor del rei (Marí. *La fundació...*, 10). De tota manera, el rei tingué un paper preferent com a marmessor, ja que els altres no apareixen directament referits en la documentació, encara que sovint es manifesta que la seva actuació comptava amb l'acord de tots: *interveniente voluntate et consilio aliorum comanumissorum testamenti ipsius domine regina* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 60v-61r; ap. Marí. *La fundació...*, 11 i n. 8; cf. Bru. *Fulls d'història...*, 166).

53. Morera Llauredó. *Tarragona cristiana...*, vol. II: 217.

54. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, f. 61; ap. Marí. *La fundació...*, 11 i n. 9.

55. Mentre van durar els treballs constructius, Guillem de Ceret va mantenir un contacte constant amb el rei, mitjançant correspondència, sobre l'estat de les obres, la compra de censals i tot allò que es referia a l'economia de l'hospital (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 240, ff. 21r i 40r; ap. Marí. *La fundació...*, 14 i n. 4).

56. En les primeres ordinacions de l'hospital de 1313, es diu que l'edifici era *jam (...) constructum* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 60v-61r; ap. Marí. *La fundació...*, 15 i n. 8). En una altra referència, s'especifica que l'hospital *de novo (...) constructum est in loco nostre de Perilione* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 61v-62r; ap. Marí. *La fundació...*, 15 i n. 9). Finalment, en una carta enviada al batlle i als habitants del Perelló el mateix 1313, s'informava de la persona que havia d'exercir l'administració de l'hospital *noviter constructum in dicto loco de Perilione* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, f. 61r; ap. Marí. *La fundació...*, 15 i n. 10).

57. Fort i Cogul. "Els hospitals..."^o, 16-17.

58. *Jacobus etc. Viro nobili et dilecto Guillelmo de Angularia. Salutem et dileccionem. Intellecto inter vos ex una parte et nobilem Guillelmum de Entença ex altera guerram esse, considerantes quod vos fortassis pretextu guerre predictae dampnum inferre vellitis in populacione collis Balagarii, ea propter, cum nos in loco ipso quandam domum construi fecerimus et vos iam credimus audivisse in qua hospitamus dum per ipsum locum transitum facimus, nichilominusque popula ipsa sit multum viatoribus necessaria, vos rogamus quatenus in dicta domo quam nos, ut predictum, fieri fecimus ausi etiam in popula supradicta, seu habitatoribus eiusdem, aut bonis eorum, dampnum aliquod nullatenus inferatis nec faciatis inferri, parum enim vobis honoris vel utilitatis contigere si per vos locus predictus dampnificaretur per guerram predictam et nobis, ut predictum, ac pluribus etiam*

que havia confòs la població del Coll de Balaguer amb la de la Font del Perelló, dos topònims que sempre apareixen ben diferenciats en la documentació de Jaume II.⁵⁹ A més, si Guillem d'Anglesola estava en guerra amb Guillem d'Entença, no tenia sentit que atacés el Perelló, sota jurisdicció reial, sinó que es dirigiria preferentment contra les poblacions dominades pels Entença, com ara el Coll de Balaguer. Finalment, en aquella carta es parla d'una *domus* (casa), amb una funció molt específica: l'alberg temporal del monarca.⁶⁰ En canvi, no apareixen els termes *hospitales* o *hospitium*, que són els que habitualment s'utilitzen per designar els establiments assistencials de l'època. Fos com fos, hi ha encara un altre document que posa en dubte l'acabament de l'hospital el 1313, el ja citat *Compendium abbreviatum*. Es diu que el 28 de juny de 1313, l'edifici *non erat ex toto perfectum*.⁶¹

Gerard Marí i J. E. Martínez Ferrando han estat els únics que han aportat alguna dada sobre la hipotètica estructura original de l'establiment. A partir de la documentació conservada, se sap que en un principi l'hospital mesurava 70 pams de llargària, de la mida de Tortosa (13,6 m). El fet que sols s'esmenti la longitud d'un dels costats de l'edifici podria indicar que la planta projectada desenvolupava una estructura quadrangular. Posteriorment, el 1313, Jaume II encomanà a l'encarregat de la construcció, Guillem Ceret, l'engrandiment de l'edifici fins a 80 pams (15,6 m). A més, insistí que calia fer un portal, probablement en la façana principal, alhora que establí una donació de 10.000 sous per invertir en les obres.⁶² Un any

cederet tediosum, et habebimus estud gratum. Data Valencie, ii nonas februarit. Anno Domini m ccc xiii (ACA, Cancelleria Reial, reg. 241, f. 118r; ap. Martínez Ferrando. *Jaime II de Aragón...*, vol. II: 101, doc. 148).

59. L'existència d'un nucli habitat al Coll de Balaguer es remunta al febrer de 1276, arran de la carta de poblament promoguda per Berenguer d'Entença i Bernat de Fonollar. De fet, cal valorar positivament la interpretació de Gerard Marí, ja que efectivament la documentació distingeix clarament els topònims dels pobles de la zona. Així, per exemple, en un capbreu de la baronia d'Entença de mitjan s. xiv (datat entre els anys 1344-1358), hi ha una relació de les rendes i censos de les localitats de Tivissa, Banyoles, Llaveria, Vandellòs, Móra i també del Coll de Balaguer (ADM, *Secció Entença*, lligall 20, doc. 1097, f. 17; una transcripció íntegra d'aquest capbreu, la trobem a Romero & Palet. *Capbreu...*, 29-82).

60. Marí. *La fundació...*, 16.

61. AHNM, *Còdex 302-b*, f. 59v; ap. Marí. *La fundació...*, 14, n. 7.

62. *Fideli suo Guillermo de Cereto. Salutem et gratiam. Recepimus litteram vestram quam nobis noviter destinastis super opere hospitalis quod fieri vobis mandavimus et ordinavimus ad honorem Dei et pro anima domine Blanche, Aragonum Regine, inclite recordacionis, consortis nostre, in loco Fontis de Perilione, tam super opere iam incepta quam etiam super hiis que dilectus consiliarius noster Gondiçalvus Garcia locutus fuit Petro de Podio, et etiam super pecunia necessaria in constructione operis supradicti, ad que omnia vobis taliter respondemus quod volumus vobisque dicimus et mandamus, quatenus ordinari et fieri faciatis taliter quod hospitalem predictum habeat ultra longitudinem per vos fieri ordinatam decem palmos, ita quod sicut ordinavimus quod haberet de longitudine septuaginta palmos ad canam Deruuse, quod habeat dictum hospitalem octuaginta palmos de longitudine. Et quod portalem per nos fieri ordinatum remaneat, et sit in illo loco in quo ordinavimus et volumus esse ipsum portalem; et per nostram litteram quam vobis mittimus mandamus fideli nostro Romeo Geraldí, de domo nostra, quod de peccunia manumissorie dicte domine Regine*

més tard, el 1314, ja s'hauria acabat la capella de la institució, atès que, al mes de setembre, el mateix Jaume II la posà sota l'advocació de sant Joan Evangelista, en record de la devoció i confiança que li proferia la reina Blanca d'Anjou.⁶³

Administració i funcionament intern

Tenint en compte que pràcticament no tenim elements per establir cap mena de judici sobre l'arquitectura de l'edifici, en parlar d'aquest hospital ens hem de remetre quasi exclusivament a aspectes vinculats amb el seu govern i administració. En aquest sentit s'han de distingir cinc etapes. En primer lloc, el 1313, com s'ha indicat, Jaume II n'encomanà la gestió a un frare convers del monestir de Santes Creus, tasca que exercí durant molt poc temps.⁶⁴ El 1314, un laic, Ramon Satorre, se'n feu càrrec amb caràcter provisional fins al 1316. A continuació s'inicià una tercera fase en què l'administració estigué en mans de l'orde religiós d'origen italià, encomanat a l'advocació de san Jacopo d'Altopascio, des del 1316 fins al 1423.⁶⁵ Ramon Trilla prengué el relleu de l'orde al llarg de vint anys (1423-1443). I en darrera instància, la comunitat de Santes Creus assumí definitivament l'administració de la institució, des del 1443 fins al 1835.

Aragonum tribuat vobis decem mille solidos Barchinone per vos convertendos in negotio dicti hospitalis. Et cum ipsos decem mille solidos converteritis in negotio dicti hospitalis, vobis in necessariis ipsius negotii de alia quantitatis curabimus providere. Data Barchinone, idus iunii, anno Domini M CCC XIII (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 240, f. 21r; ap. Martínez Ferrando, *Jaime II de Aragón...*, vol. II: 75, doc. 115).

63. *Sub cuius sancti sive sancte nomine vellemus intitulari altare constructum in capella hospitalis Fontis de Perilione, vobis sic dicimus intimandum quod nos, considerantes quod illustris Blanca, regina Aragonum, consors nostra, memorie recolende, qui, ut scitis, fundatrix et dotatrix extitit hospitalis iamdicti, vehementer devocionem atque confidenciam in beato Johanne Evangelista habuit atque gessit, altare predictum sub eiusdem beati Johannis nomine et honore intitulari volumus ac eciam nominari* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 241, f. 238r; ap. Martínez Ferrando, *Jaime II de Aragón...*, vol. II: 112, doc. 164).

64. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 240 (segona part), f. 233r; ap. Mari. *La fundació...*, 56.

Sembla que el monestir de Santes Creus no acceptà aquesta responsabilitat, a causa de la situació aïllada de l'hospital (exposat a múltiples perills) i també per les poques rendes amb què estava dotat (v. Mari. *La fundació...*, 1, 26-27; Caucci von Saucken. "La asistencia hospitalaria...", 87).

65. E. Morera (*Tarragona cristiana...*, vol. II: 217) va confondre l'orde de San Jacopo d'Altopascio amb el l'orde de Sant Joan de Jerusalem. Sobre el període en què l'hospital estigué sota el control de l'orde de San Jacopo d'Altopascio, v. Milian Boix. "La orden de San Jaime...", 95-111.

Jaume II, davant la negativa del monestir de Santes Creus de fer-se càrrec de la gestió de l'hospital, es dirigí a l'orde de San Jacopo d'Altopascio, que, per la seva estructura hospitalària oferia majors garanties. El 5 de maig de 1316 confià a fra Martí de Lucca l'administració de l'establiment de la Font del Perelló, afegint però, *sub cortis condicionibus*. Aquestes condicions no devien ser gaire beneficioses, ja que el 19 de maig de 1318, fra Martino renuncià a l'encàrrec del rei. Llavors, Jaume II el substituï per Pere Despuig, que no hi restà molt de temps, i, el 8 de juny del mateix 1318, el monarca donà un altre cop l'hospital a l'orde de San Jacopo d'Altopascio (v. Caucci von Saucken. "La asistencia hospitalaria...", 87-88).

El 28 de juny de 1313, Jaume II, a Poblet estant, fundà oficialment i promulgà les primeres ordinacions de l'hospital.⁶⁶ Sanç de Boil, monjo convers de Santes Creus, fou nomenat administrador de la institució, qui tenia l'obligació de residir-hi permanentment. Alhora, el rei dictaminà que aquest frare fos ajudat per un servent que sapigués escriure, una dona honesta i una *pediceta* (criada) per als treballs generals de l'hospital i d'assistència als pobres.⁶⁷ Tanmateix, aquest règim es perllongà durant molt poc temps, fins al 20 desembre de 1313.⁶⁸ Encara que no està gaire clar el perquè de la brevetat de l'administració exercida per Sanç de Boil, G. Marí ho atribueix al fet que les rendes assignades no podien cobrir les despeses, de manera que la diferència l'hauria hagut d'aportar el monestir Santes Creus. A més a més, les primeres ordinacions limitaven les atribucions del cenobi, ja que el rei es reservava molts drets per tal de poder intervenir lliurement en el govern i règim de la casa.⁶⁹

A conseqüència d'aquest procés, fou necessària la revisió de les ordinacions aprovades aquell mateix any. A tot això, a més, s'hi afegien altres dificultats. De la suma inicial de 2.500 lliures (40.000 sous) que la reina havia deixat en testament a la Font del Perelló, 14.000 sous encara no s'havien lliurat el 1314. Per tal de solucionar el problema, Jaume II, com a marmessor testamentari de Blanca d'Anjou, redactà un document, datat el 15 d'abril del citat 1314.⁷⁰ D'acord amb aquest text, el monarca es disposava a lliurar a l'hospital 800 sous anuals provinents de les rendes reials de Tortosa, fins que ell o algun dels seus hereus poguessin fer el pagament de les quantitats que faltaven per completar el llegat del testament de Blanca d'Anjou, és a dir, dels citats 14 000 sous. Aquesta renda encara formava part dels ingressos del centre al s. xv.

66. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 60v-61r Un resum i comentari d'aquestes ordinacions, el trobem a Marí. *La fundació...*, 19-28.

67. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 61v-62r; cf. Marí. *La fundació...*, 22, 57.

68. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 241, f. 93r; ap. Marí. *La fundació...*, 26 (n. 17), i 57.

69. Marí. *La fundació...*, 27.

70. *Jacobus rex Aragonum (...) maritus domine Blanche regine qui fundavit predictum hospitale Fontis Perlionis et fuit manumissor testamenti dicte domine Blanche, volens dotare ipsum hospitale iuribus et redditibus ad sustentationem pauperum ibi venientium assignavit eidem hospitali octingentos solidos singulis annis percipiendos in redditibus regalibus civitatis Dertuse donech et quosque ipse vel sui successoris donent et solvant quatuordecim mille solidos quos ipsa domina Blanca in suo testamento legavit hospitali iamdicto in hunch videlicet modum; quod dicti quatuordecim mille solidos esmercentur in loco tuto et bono, et de redditibus inde provenientibus predictum hospitale et administrator eius iam in sustentacione sua et pauperum Christi et in edificiis et aliis rebus necessariis dicto hospitali provideatur. Interim, vero, mandavit bajulo dicte civitatis Dertuse, presenti et futuro, quod de suis redditibus dicte civitatis solvat predicto administratori dictos octingentos solidos convertendos in usibus utilibus predicti hospitalis. Quod privilegium fuit datum Valencie cum suo sigillo regio in pendentii. xvii. Kal. madii anno Domini. m ccc xiiii* (AHNM, *Còdex 459*, f. 106v; ap. Fort i Cogul. "Els hospitals...", 17). Es conserva un trasllat d'aquest document a ACA, *Reial Patrimoni*, Batllia general, classe 1ª a, núm. 7, ff. 74v-76r; ap. Marí. *La fundació...*, 11 i n. 10.

Més tard, el 16 de juny de 1314, Jaume II proclamà a València les segones ordinacions, que anul·laven les primeres.⁷¹ S'establí que l'administració passés a mans d'un laic que seria ajudat per la seva muller, si en tenia, i, en cas contrari, per una *ancilla* i un servent. L'administrador escollit fou Ramon Satorre,⁷² que encapçalà un període transitori caracteritzat per la provisionalitat, i, sols dos anys després, hi hagué un nou canvi en la direcció.⁷³

El 1316, doncs, l'administració passà a mans de l'orde d'origen italià de San Jacopo d'Altopascio i, més concretament, al seu representant a la Corona d'Aragó, fra Martí de Lucca.⁷⁴ Jaume II, però, posà unes condicions perquè aquest traspàs es fes realitat entre les quals hem de destacar-ne les següents. Hauria d'haver-hi un prevere que celebrés missa diàriament en honor de la fundadora de l'edifici, na Blanca d'Anjou. Àdhuc, era necessària la presència d'un altre frare i una dona o més persones, si calia, que tinguessin cura dels pobres. La institució s'havia de mantenir endreçada i en bon estat. Solament l'administrador tindria la potestat d'autoritzar l'entrada o no de les persones que hi anessin, i aquestes no podrien ser acollides sense el mencionat permís. En cas d'incompliment, el rei o els seus successors es reservaven el dret de disposar de l'hospital tal com creguessin convenient.⁷⁵

Les dificultats per rebre totes les rendes donades per la reina Blanca en el seu testament provocaren que, amb l'orde de San Jacopo d'Altopascio, la vida de la institució fos més aviat precària. Davant aquesta situació, el rei demanà al papa Joan XXII incorporar a la Font del Perelló les sumes eclesiàstiques que s'atorgaven a l'església parroquial de la població. La petició va ser acceptada pel Sant Pare el 12 de setembre de 1327 i fou ratificada

71. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 211, f. 177r. Un resum comentat d'aquestes ordinacions el trobem a Marí. *La fundació...*, 29-33.

72. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 211, ff. 177v-178r; ap. Marí. *La fundació...*, 58.

73. *En 5 de marzo del año de la Encarnación 1315, ya 1316 del común ó vulgar, de acuerdo con los albaceas dictó D. Jaime en Tarragona esta disposición entregando el establecimiento la orden el hospital (religioso viro magistro et rectori generali domus hospitali capituli, et mansionis ordinis Sancti Jacobi de Alto passu Lucanensis ecclesiae)* (Morera Llauredó. *Tarragona cristiana...*, vol. II: 217-218).

74. Les gestions, però, havien començat l'any anterior. El 18 d'abril de 1315, s'havia demanat al mestre de l'orde, fra Bentivegna, assumir el govern de l'hospital a través de la figura de Martí de Lucca (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 242, ff. 132v-133r; ap. Marí. *La fundació...*, 59).

En relació amb aquest orde hospitalari, v. P. Fanfani. *Regola dei frati di Altopascio*. Bologna, 1864; M. G. Nardi. "L'assistenza ai ricoverati nell'antico fondato delgi ospedalieri di S. Jacopo in Altopascio". *Atti del I Congresso Italiano di Storia Ospitaliera (Reggio Emilia, 14-17 giugno 1956)*. Reggio Emilia: Centro Italiano di Storia Ospitaliera, 1957, 492; L. Gai. "Regola dell'ospedale di S. Jacopo d'Altopascio (1239)". *Santiago de Compostella: 1000 ans de pèlerinage européen*. Gand, 1985, 260-261, núm. 84 (=Regola); AAVV. *Altopascio, un grande centro ospitaliero nell'Europa medievale (Atti del Convegno Centosi in Altopascio, 22 luglio 1990)*. [s.l.], [1990] 1992.

75. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 212, ff. 113r-114r; ap. Marí. *La fundació...*, 61; cf. *Ibid.*, 37-38.

amb una butlla episcopal, datada a Tortosa el 16 de juny de 1335, ja en ple regnat de Pere III el Cerimoniós.⁷⁶

Malgrat tot, l'administració de l'hospital anà decaient progressivament, i s'agreuà encara més a partir del 1423, moment en què l'orde d'Altopascio lliurà l'edifici a Ramon Trilla, que exercí aquest càrrec al llarg de vint anys.⁷⁷ Però el seu govern fou tan negatiu, que la fundació estava anava a la deriva, sense pobres ni rendes per a sostenir-la, ja que les existents les dedicava l'administrador a la manutenció de la seva família.⁷⁸ Llavors, la dona del rei Alfons V el Magnànim, Maria de Castella, promulgà un decret el 1443 mitjançant el qual cedia una altra vegada al monestir cistercenc de Santes Creus el règim de la Font del Perelló.⁷⁹ Hi establiren un monjo permanent, a qui es prohibí apropiari-se de cap mena de renda, ni de fruits de l'hospital ni dels que, en el decurs del temps, li'n poguessin provenir. Santes Creus perllongà les seves feines fins a la desamortització de Mendizábal del 1835, i l'hospital del Perelló desaparegué en algun moment del segle XIX, per motius desconeguts.

Conclusions

Es fa difícil justificar un article fonamentat en dues institucions de les quals no tenim cap altra evidència que records documentals, i unes poques restes que quasi no ens diuen res. Amb tot, el seu protagonisme en tant que promotores de la població i del desenvolupament dels territoris de la ribera baixa de l'Ebre, així com la seva contribució a garantir la seguretat de la zona, les convertiren en quelcom més que simples edificis

76. Archivum Secretum Vaticanum (=AV), reg. Vat, 168, f. 329, carta 316. Insertat en la confirmació de Climent VI, a Avinyó, el 29 de gener de 1342; *Ibid.*, reg. Vat. 86, f. 68r, carta 1181. Insert en la confirmació de Climent VI, a Avinyó, el 29 de gener de 1342 (ap. Mari. *La fundació...*, 65). Cf. Fort i Cogul. "Els hospitals...", 20.

77. L'orde d'Altopascio havia entrat en crisi ja al s. xiv, a causa de la disminució del nombre de pelegrins. Al començament del s. xv la situació hauria empitjorat encara més i per això hagueren d'abandonar el govern de l'hospital del Perelló. De fet, pocs anys després, el 18 de gener de 1459, el papa Pius II abolí l'orde, en confiscà els béns i els lliurà al nou orde de Betlem, llavors ja instituit (v. E. Coturri. "L'ospedale di S. Jacopo di Altopascio in Toscana lungo la via Francesca". *Pistoia e il Cammino di Santiago: Una dimensione europea nella toscana medicevale (Atti del Convegno Internazionali di Studi. Pistoia, 28-30 settembre 1984)*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1987, 341-342).

78. Morera Llauredó. *Tarragona cristiana...*, vol. II: 218.

79. Fort i Cogul. "Els hospitals...", 21-22; Caucci von Saucken. "La asistencia hospitalaria...", 88.

La reina Maria de Castella, en qualitat de lloctinent de la Corona d'Aragó, destacà en diverses situacions per la seva sensibilitat envers els establiments assistencials del regne. Al marge de la seva intervenció en l'hospital del Perelló, és prou coneguda la seva activa participació en la fundació de l'hospital general de Santa Maria de Lleida, a mitjan s. xv (v. A. Conejo da Pena. *L'antic hospital de Santa Maria: Seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs*. Lleida: Diputació de Lleida & Institut d'Estudis Ilerdencs, 2002, 63-66).

d'aixopluc per a pelegrins, pobres, malalts i viatgers de qualsevol condició.

La possibilitat de mirar enrere i d'avaluar l'èxit o el fracàs d'aquests establiments, tot just als albors del s. XXI, és prou concloent. Al voltant del castell-hospital de Sant Jordi d'Alfama, avui dia, hi ha una imponent urbanització de xalets que duu el seu nom, però no hi ha constància de cap assentament estable anterior al s. XX. Els desitjos pobladors de Pere II, del 1201, doncs, sols pogueren ser satisfets 800 anys més tard. En canvi, sí que va exercir les funcions defensives que l'hi foren atorgades de bon començament, no tant per la solidesa o la magnitud d'una construcció de modestes dimensions com per la situació estratègicament privilegiada que ocupava. Per aquest motiu, no és estrany que, al s. XVIII, se substituís la vella i obsoleta fortalesa medieval per una altra de més moderna.

Ben al contrari, l'hospital de la Font del Perelló comptà amb un antecedent determinant. El 1294, Jaume II hi havia atorgat una carta de poblament, iniciativa que va rebre una nova empenta el 1309, gràcies a la voluntat de la reina Blanca d'Anjou d'establir-hi un hospital. En aquest cas, quasi no sabem res de la seva aparença primitiva, tret d'una breu menció en documents molt incipients. Fos com fos, i encara que devia tenir algun sistema de defensa, la seva prioritat no devia ser aquesta. El fet de trobar-se relativament lluny de la costa el feia menys vulnerable a les aspiracions sarraïnes. En canvi, en aquest cas, estava situat ben a prop de l'antiga Via Augusta, i, per tant, s'erigia en un autèntic lloc de pas, de manera que les seves tasques primordials, al marge de contribuir al poblament de la regió, eren l'acolliment i l'hospitalitat envers els pobres, pelegrins i viatgers que s'hi deturaven, i, en cas de malaltia, oferir-los menjar i beure fins al guariment. D'altra banda, quan, d'ençà de 1344-46, es fundà el del Coll de Balaguer (a l'Hospitalet de l'Infant), ambdós establiments van actuar de manera conjunta i complementària, ja que esdevingueren els principals punts de refugi abans i després de creuar el Coll; el de Sant Jordi d'Alfama, en canvi, quedava massa desplaçat del camí.